

امام محمد باقر (ع) و بنیان‌های معرفتی وحدت اسلامی

دوران امامت امام محمد باقر (ع) را باید یکی از مقاطع سرنوشت‌ساز در تاریخ اندیشه اسلامی دانست؛ دوره‌ای که در آن، به واسطه تضعیف تدریجی بنی‌امیه و شکل‌گیری شکاف‌های درونی در ساختار قدرت، مجال نسبی برای بازسازی معرفت دینی و احیای سنت نبوی فراهم شد. امام باقر (ع) از این فرصت تاریخی نه برای ورود به نزاع‌های سیاسی زودگذر، بلکه برای پایه‌گذاری یک نهضت عمیق علمی و تمدنی بهره گرفت؛ نهضتی که آثار آن در شکل‌گیری هویت مشترک اسلامی و تقویت وحدت امت مسلمان نقشی ماندگار ایفا کرد.

یکی از مهم‌ترین اقدامات امام باقر (ع)، تمرکز نظام‌مند بر جمع‌آوری، ثبت و تعلیم احادیث پیامبر اکرم (ص) بود؛ امری که پس از دهه‌ها محدودیت و حتی ممنوعیت رسمی نقل حدیث، ضرورتی فوری برای جامعه اسلامی به‌شمار می‌رفت. در دانشگاه علمی‌ای که امام (ع) در مدینه سامان داد، معارف قرآن، سنت نبوی، فقه، کلام و اخلاق به‌صورت منسجم تدریس می‌شد و شاگردانی از گرایش‌ها و مذاهب مختلف اسلامی در آن حضور می‌یافتند. این رویکرد فراگیر علمی، خود به‌تنهایی حامل پیامی روشن در باب وحدت اسلامی بود؛ بازگشت به منبع مشترک دین، یعنی قرآن و سنت معتبر پیامبر (ص).

در این دوره، اختلافات فرقه‌ای و قرائت‌های نادرست از اسلام، فضای فکری جهان اسلام را متأثر کرده بود. برخی جریان‌ها با تفاسیر سطحی یا انحرافی، تصویری ناقص و گاه خشن از دین ارائه می‌دادند. امام باقر (ع) در مواجهه با این وضعیت، راهبرد «روشنگری علمی» را برگزید. ایشان با آغاز نهضتی مبتنی بر «جدال احسن»، باب گفت‌وگو، مناظره عقلانی و تعامل محترمانه با عالمان دیگر مذاهب را گشود؛ رویکردی که بعدها در دوران امام رضا و امام جواد (علیهما السلام) به اوج رسید و به یکی از شاخصه‌های مکتب اهل بیت (ع) در تعاملات مذهبی بدل شد.

از نشانه‌های روشن اهتمام امام باقر (ع) به وحدت امت اسلامی، گشودن حلقه‌های درس به روی پیروان دیگر مذاهب بود. با وجود اختلافات اعتقادی، عالمان و دانش‌پژوهان غیرشیعه امکان حضور در محضر علمی

ایشان را داشتند و از تعالیم آن حضرت بهره‌مند می‌شدند. این سعه‌صدر علمی، نشان می‌دهد که امام (ع) وحدت را نه در حذف تفاوت‌ها، بلکه در گفت‌وگوی علمی و بازسازی فهم مشترک از دین دنبال می‌کرد.

نمونه‌ای برجسته از این نقش وحدت‌آفرین را می‌توان در تبیین «حج نبوی» مشاهده کرد. در شرایطی که به دلیل سیاست‌های بنی‌امیه، بخش مهمی از سنت عملی پیامبر (ص) به فراموشی سپرده شده بود، عالمان اهل سنت برای بازشناسی مناسک حج به امام باقر (ع) مراجعه کردند. ایشان با هدایت جابر بن عبدالمناصر، شرح دقیق حج پیامبر (ص) را ارائه داد؛ روایتی که در منابع معتبر اهل سنت، از جمله صحیح مسلم، منعکس شده است. این اقدام، افزون بر احیای سنت نبوی، به همگرایی عملی مسلمانان در انجام یکی از مهم‌ترین فرایض دینی انجامید.

در کنار احیای سنت، امام باقر (ع) به بازتعریف چهره تمدنی و اخلاقی اسلام نیز توجه ویژه داشت؛ چهره‌ای که در دوران امویان، زیر سایه سیاست‌های توسعه‌طلبانه و قرائت‌های قدرت‌محور از دین، به حاشیه رانده شده بود. ایشان با تأکید بر ارزش‌هایی چون دانش‌اندوزی، اخلاق انسانی، عدالت، حقوق انسان‌ها و خدمت به نیازمندان، نشان داد که اسلام دینی برای «حیات طیبه» است، نه ابزاری برای خشونت و سلطه. در همین چارچوب، احادیثی از آن حضرت نقل شده که بر برتری اعمالی چون اطعام گرسنگان، پوشاندن نیازمندان و ایجاد آرامش روانی برای مؤمنان تأکید دارد؛ اموری که پیوندی مستقیم با همبستگی اجتماعی و وحدت امت اسلامی دارند.

امام باقر (ع) همچنین با برداشت‌های نادرست از مفهوم جهاد مقابله کرد. در حالی که کشورگشایی‌های خلفای اموی به نام دین صورت می‌گرفت، امامان اهل بیت (ع) پیروان خود را از مشارکت در این جنگ‌ها باز می‌داشتند و بر تمایز میان «جهاد دفاعی» و جنگ‌های سلطه‌جویانه تأکید می‌کردند. این موضع‌گیری، امروز نیز در نقد قرائت‌های افراطی و خشونت‌گرایانه از اسلام، اهمیت راهبردی دارد.

حدیث مشهور امام باقر (ع) که کمال حقیقی را در «تفقه عمیق در دین، صبر در سختی‌ها و تدبیر خردمندان معیشت» می‌داند، به خوبی نشان می‌دهد که نگاه آن حضرت به دین، نگاهی جامع، عقلانی و تمدن‌ساز است؛ نگاهی که می‌تواند مبنای وحدت پایدار میان مسلمانان قرار گیرد.

در جمع‌بندی می‌توان گفت امام محمد باقر (ع) با پرهیز آگاهانه از ورود به نزاع‌های سیاسی فرقه‌ساز و تمرکز بر احیای معرفت اصیل اسلامی، الگویی ماندگار از وحدت مبتنی بر علم، گفت‌وگو و

اخلاق ارائه کرد. وحدتی که نه بر حذف دیگری، بلکه بر بازگشت به مشترکات بنیادین اسلام و بازسازی چهره رحمانی دین استوار است؛ همان اسلامی که قرآن آن را «رحمةٌ للعالمین» معرفی می‌کند.